

suda ponekad zahtijevale da odredi i visinu alimentacije, vraćanje njihova miraza i imovine s čime su se u slučajevima sklopljenog braka na "mletački način" više bavile svjetovne vlasti, jer su muževi redovito nastojali izbjeći podjelu dobara i plaćanje alimentacije. O sudbinama djece tijekom i nakon bračnih sporova proučavani izvori nažalost ne govore gotovo ništa, ali zato donose obilje informacija o svjedocima (rođacima, susjedima, sumještanima, prijateljima i slugama) i njihovim ulogama u tom sporovima. Ti nam izvori pokazuju, da su se suprotno onodobnim običajima u Italiji, iskazi ženskih smatrali jednako vrijednima kao i oni muških svjedoka u Istri.

Četvrto poglavlje, *Konkubinat* (241-277), posvećeno je neozakonjenoj zajednici muškarca i žene. U sklopu bračnih sporova u prvoj polovici 17. st. na prostoru Porečke biskupije, utvrđeno je da je konkubinat činio preko 31% slučajeva, a pod tim se podrazumijevao i preljub i bigamija. Najviše slučajeva se zapravo ticalo odnosa oženjenog muškarca s djevojkom ili udovicom, a često se radilo o odnosu gospodara i služavke. Analizom tih slučajeva pokazalo se da se onodobna situacija u župama Porečke biskupije bitno nije razlikovala od stanja u drugim dijelovima Europe.

Na kraju slijedi *Zaključak* (279-287), popis neobjavljenih i objavljenih izvora (289-291) i literature (293-308), sažetak na engleskom jeziku (309), dvije povijesne karte (310-311) te *Bilješka o autorici* (312).

Zahvaljujući komparativnim analizama ova se knjiga vrlo uspješno uklapa u širi kontekst europske historiografije koja posljednjih godina posvećuje posebnu pažnju destabilizirajućim elementima braka u povijesti čovječanstva. To je djelo i svojim opsegom prvo takvo u hrvatskoj historiografiji koje je detaljno dotaklo fenomene poput otmica koje su se planirale i ostvarivale s ciljem sklapanja bračne zajednice s čime se dosad bavila jedino etnografija. U hrvatskoj se historiografiji autorica također prvi put u svojim analizama bračne i obiteljske problematike ranog novovjekovlja pretežno oslonila na bogato gradivo crkvenih arhiva. Rezultati su njezina rada neprijeporno postali temeljem za sva nadolazeća istraživanja povijesti bračnih odnosa i obitelji na hrvatskim prostorima.

Ivan Jurković

Ágnes R. Várkonyi, *Jelena Zrinski, najhrabrija žena Europe*, Jesenski i Turk, Zagreb 2011., 190 str.

U mađarskoj historiografiji obitelj Zrinski dugi niz godina oduševljava istraživače, a mnogi od njih posvetili su svoje karijere rasvijetljavanju života kasnijih pripadnika te velikaške obitelji. Ágnes Várkonyi je jedna od njih, budući da je posvetila svoj radni vijek istraživanju ranog novog vijeka na ugarskom povijesnom prostoru, zbog čega se dotakla i tema zrinško-frankopanske urote, Rákóczijeva pokreta te se upisala u anale Mađarske akademije znanosti kao akademkinja. Ne čudi stoga da je nedavno djelo o Jeleni Zrinskoj objavljeno 2008. godine u Budimpešti dobilo i hrvatski prijevod što ga je pjesnički načinila Xenia Detoni i koji je izašao sredinom 2011. godine u Zagrebu.

Djelo započinje proslavom naslovljenim *Hrvatskim čitateljima* (6-16), u kojem objašnjava značajke povratka u domovinu na srednjoeuropskom području gdje je to moguće ili oružjem, oprostom grijeha, amnestijom ili posmrtno. U slučaju Jelene Zrinski odlazak iz prvo Hrvatske te potom Ugarske bile su posljedica turbulentnih političkih okolnosti druge polovice 17. stoljeća. Autorica objašnjava načine na koje je pokušala proniknuti u ličnost Jelene Zrinski – od posjeta državnim arhivima do razgledavanja krajeva na kojima su bili smješteni posjedi obitelji. Upravo zahvaljujući toj prostornoj raznolikosti sama je kneginja vrsno baratala i mađarskim i hrvatskim jezikom, što su dosadašnji istraživači redovito zanemarivali, a na posjedima govo-

rilo se i talijanskim (posebice u korespondenciji kneginje Katarine Zrinski sa svojim sinom). Kneginja Jelena Zrinski naučila je i upravljati posjedima i voditi svoj dvor, a autorica naglašava i kako su se politička zbivanja, u kojima se često spominjala obitelj Zrinski, duboko usjekla u svijest te europske figure. Na kraju autorica izriče zanimljivu poetsku misao, naime, zahvaljuje Hrvatskoj što je Ugarskoj odgojila najodvažniju ženu Europe.

Prvo poglavlje nosi naslov *Umjesto uvoda. Francuski poslanik javlja iz Carigrada* (17-18), u kojem autorica kratko skicira izvještaj poslan Luju XIV. prilikom smrti Jelene Zrinski. Naglašeno je da su se 1703. godine na njezinu ispraćaju pojavili i kršćani i muslimani, i katolici i protestanti, i Mađari, Osmanlije, Francuzi i Talijani te da su istaknuti državni simboli Ugarskog kraljevstva i Erdeljske kneževine, kao i obiteljski grb Zrinskih.

Hrvatska grofica 1643.-1666. (19-42) prvo je veće poglavlje koje je podijeljeno na nekoliko potpoglavlja, a govori o godinama odrastanja kneginje Jelene Zrinski. Autorica prvo problematizira oko godine njezina rođenja, budući da je na natpisu na nadgrobnom spomeniku 1703. pisalo da je umrla u šezdesetoj godini, te su brojni autori držali da je doista rođena 1643. godine. Razjašnjavajući okolnosti oko braka njezinih roditelja, kneza Petra (IV.) Zrinskog i kneginje Katarine Frankopan, koji je sklopljen 27. listopada 1641., smatra da nije baš vjerojatno da su imali dvoje djece u prve dvije godine braka, iako su porođaji u onodobnim plemićkim obitelji mogli uslijediti u vrlo kratkim vremenskim intervalima. Osvrće se i na stari običaj po kojem je prvorodena kći dobivala ime Jelena. Njezin otac Petar, nakon podijele imovine sa svojim bratom Nikolom te nekolicinom posjeda u zajedničkom vlasništvu, smjestio je središte svog dvora u tvrđi grad Ozalj. Zbog živosti te utvrde u kojoj se govorilo i hrvatski i mađarski, talijanski i njemački, a mogli su se čuti i razgovori vlaških i osmanskih ljudi. U takvom je okruženju svakodnevnog života plemkinje Jelena Zrinski naučila i kulturu vladanja i upravljanja, jahanja, vrtlarstva i sviranja. Njegovalo se i katoličanstvo, a Katarina Frankopan podržavala je i tiskanje molitvenika, zbog čega ih se i mnoštvo nalazilo u osobnim bibliotekama kneginja Zrinski. Djelovanje bana Nikole Zrinskog, Jeleninog strica, djelovalo je i na nju samu, propagirajući jedinstvo Mađara i Hrvata, zbog silnih problema prouzročenih napredovanjem Osmanlija. U doba kada je Jelena bila u mladim godinama, izašli su iz tiska i *Opsada Sigeta*, kao i *Adrianskoga mora sirena*, što je zasigurno utjecalo na formiranje njezine ličnosti, kako naglašava autorica. Potom se osvrće na okolnosti oko sklapanja njezina braka, koji se za onodobnu plemkinju dogodio i razmjerno kasno. Vjerojatno je i tom prilikom naslikan poznati portret Jelene Zrinski. Time je ušla u erdeljsku kneževsku obitelj, izrazito važnu u životu Kraljevstva, još više ako se uzme u obzir da je otac njezinog izabranika Franje II. Rákóczi bio Juraj II., a majka kneginja Sofija Báthory. Smatra se i da je taj brak bio u političkoj službi ujedinjenja države te su u ljeto 1665. nakon nekoliko godina pregovora održane zaruke. Zanimljivo je za napomenuti da su ostale sačuvane pozivnice na slavlje, koje su prema običajima vremena, obitelji slale zasebno.

Sljedeća veća cjelina nosi naslov *Kneginja 1666.-1692.* (43-111) te obrađuje veliku većinu života Jelene Zrinski. Započinje s vjenčanjem kneginje i mladog Rákócziya u ožujku 1666. nakon kojeg je mladi par započeo svoj zajednički život u tvrđavi Sárospatak te mu dao kneževski sjaj unutrašnjim uređenjem i samom upravljačkom strukturu o čemu svjedoče i troškovi njegova uzdržavanja. Potrebno je naglasiti da je glavnina prihoda erdeljskih kneževa proizlazila upravo iz proizvodnje vina na tokajskim posjedima. Prve su godine ondje bile prožete unutrašnjopolitičkim previranjima koja su dovela do gubitka života njezina oca Petra Zrinskog i ujaka Frana Krste Frankopana, a tijekom tog razdoblja suočila se i sa smrću svog sina Jurja. U tome trenutku podižu se i neki protestanski plemići pa svojataju i ljude s posjeda kneževa Rákócziyevih koji su u tom trenutku odbili ponude baruna Pavla Wesselényija jer su bili pod nadzorom carskih straža. U tim okolnostima počinje i novi rat u Europi između Habsburgovaca i Bourbonaca, a kneginja Jelena Zrinski donosi na svijet djevojčicu Julijanu

Barbaru 1672. godine. Ponovno se ustanici pod vodstvom baruna Wesselényija približavaju Rákóczyjevim posjedima, a na svijet je došao i Franjo II. Rákóczi 1667. godine, kršten kao Franjo Leopold, po caru koji je smaknuo Jelenina oca i ujaka. Uslijedila je smrt Rákóczija, pa se kneginja s djecom preselila u utvrdu Munkács. Za razliku od većine plemićkih udovica, zbog politički nepovoljnih okolnosti i slučajnosti, Jelena Zrinski ostala je bez potpore te se oslanjala na pomoć svoje svekrve Sofije Báthory. Uspjela je od cara Leopolda ishoditi skrbništvo nad svojom djecom te automatski nasljedna prava obitelji Rákóczi, tako i čast velikog župana sároske županije. Zbog loših odnosa sa svekrvom (svaka je naime vodila svoj dvor) neko je vrijeme kneginja Zrinski bila napustila Munkács, no Sofija Báthory umire 1680. godine. Među pobunjenicima u Ugarskoj počeo se isticati Emerik Thökölyi (kod kojeg je u zarobljeništvu bio Ivan Zrinski, Jelenin brat), a car Leopold želio je smjestiti svoje trupe u tvrđavu Munkács jer su pobunjeničke čete bile blizu, a na europskoj sceni bilo je govora da je u tijeku veliki osmanlijski pohod protiv Beča, zbog čega je bilo od životne važnosti da Ugarska bude primirena. Autorica potom opisuje okolnosti pod kojima je kneginja Zrinski sklopila svoj drugi brak, s Emerikom Thökölyijem 1682. godine u tvrđavi Munkács. Istovremeno je Thökölyi sklopio sa sultanom sporazum kojim ga je imenovao "kraljem" Srednje Ugarske, a jamči se i sloboda trgovine i vjeroispovijesti. Sam Thökölyi je pak koristio naslov kneza Gornje Ugarske. Uspio je i isposlovati da vojsku regrutira i s prostora Ugarske pod osmanlijskom vlasti. Kneginja Zrinski rodila je Thökölyiju i muško dijete već u veljači 1683., ali je nažalost poživjelo svega nekoliko tjedana. Tada je počela opsada Beča, a Thökölyi se oglušio na zapovijedi velikog vezira. Za to je vrijeme Jelena Zrinski sa svojom djecom pronašla sigurno mjesto u utvrdi Regéc, a potom se sele u Munkács, jer je Thökölyi bio u nemilosti i carskih i osmanlijskih snaga. Glavni zapovjednik Gornje Ugarske, grof Aeneas Caprara, zaposjeo je već neke utvrde obitelji Thökölyi-Zrinski te je caru obećao Munkács do Božića 1685. godine. U to je vrijeme, kako autorica napominje, Jelena Zrinski ponovno bila trudna, a Thökölyi u zatočeništvu. Opsada je započela, nakon jesenskih priprema, u ožujku 1686., te je detalje zapisao Sigismund Dobay. Glas o opsadi proširio se po europskim dvorovima i salonima. Pao je i Budim u carske ruke u rujnu 1686., no car se bojao, zbog raznolike diplomatske aktivnosti u ime Jelene Zrinski, da se svaki tren Thökölyi ne vrati iz zatočeništva ili da pomoć pošalje francuski kralj Luj XIV. Početkom 1687. kneginja Zrinski šalje svoje poslanike i poljskom kralju i francuskom izaslaniku u Poljskoj. Vodstvo nad gornjougarskim područjem preuzima grof Antonio Carafa te počinju prepisku oko predaje tvrđave, naglašavajući pritom i osmanlijske gubitke u tome trenutku. Već se radi o kasnom studenom 1687. godine. Munkács se predao u sredini siječnja 1688., a kneginja Zrinski i njezino dvoje djece došli su u Beč, gdje su joj djeca oduzeta, točnije, poslana u razne samostane na školovanje. Ipak je uspjela u Beču, u samostanu uršulinki zadržati Julijanu, koja se kasnije pobunila te uspjela udati za carskog generala grofa Ferdinanda Goberta Aspremonta-Reckheima koji je bio vršnjak kneginje Jelene Zrinski. Istovremeno, Thökölyi je imenovan knezom Erdelja, nakon smrti Apafija, te je poduzimao akcije oko dolaska njegove žene na područje Osmanskog carstva.

Posljednje etape života Jelene Zrinski obrađuje poglavlje pod naslovom *Na turskom tlu 1692.-1703.* (113-150). Napustila je Beč bez svoga sina Franje, kojeg nije mogla niti vidjeti prije odlaska iz zemlje, pa mu je uputila pismo, koje nikada nije primio i koje su kasniji istraživači često citirali u svojim radovima. Thökölyi je svoju suprugu dočekao u svibnju 1692. u Palanki, te su u Požarevcu priredili slavlje gdje se bračni par i smjestio. Thökölyi je zadržao naslov erdeljskog kneza te se enklava oko njega smatrala zajednicom i nazivala *Universitas Hungarorum pro Deo et Patria Exulantium*, što je bilo i ugravirano u njihov pečat. Zanimljivo je zapomenuti da je kneginja Zrinski početkom 1694. trudna, što bi značilo da je zaniijela u ranim pedesetim, što je potom, kako autorica napominje, nagnalo autore da pomaknu godinu njezina rođenja u 1650., jer su smatrali da žena u 17. stoljeću nije mogla tako kasno zaniijeti dijete. Istovremeno

stižu vijesti iz habsburškog carstva da su vraćeni posjedi djeci Rákóczija, a novi veliki vezir poziva Thökölyija na novi pohod te ulazi u divan. Zbog sigurnosti kneginje Thökölyi u suradnji s francuskim diplomatima ishođuje od sultana dopuštenje za preseljenje dvora u Beograd, u trenutku kada je Jeleni Zrinski "golema trbušina" u sedmom mjesecu trudnoće. Rodila je 14. listopada 1694. djevojčicu po imenu Suzana. Europski tisak pratio je životnu sudbinu kneza i kneginje Thökölyi, koja je bila pravo oličenje duha Zrinskih. Tijekom sljedećih nekoliko godina politička se situacija ponovno zakomplicirala napredovanjem princa Eugena Savojskog, njezinog sina Franju Rákóczija žele ustanici pridobiti na svoju stranu, zbog čega sa svojih posjeda bježi u Beč. Sklapanjem mira između habsburškog i Osmanskog carstva, svoje zahtjeve iznijela je i kneginja Zrinski, a zastupala je i interese svoga brata Ivana, kako bi mu se povratila očeva i majčina baštinska imanja. Uspjela je samo ishoditi da joj je daju dijelovi prihoda od posjeda koje je dobila od svog prvog muža. Prema miru u Srijemskim Karlovcima "otpadnici" od austrijskog cara moraju napustiti granično područje te se smjestiti u unutrašnjost Osmanskog carstva. Kneginja Zrinski se s Thökölyijem privremeno smjestila u Carigradu da bi potom u rujnu 1701. godine preselili u Nikomediju (današnji Izmit), gdje su uredili svoj dvor. Početkom 1703. godine Jelena Zrinski se razboljela te umrla 18. veljače 1703., bez da je ispunila zacrtano hodočašće u Jeruzalem ili želju da još jednom prije smrti vidi Sárospatak.

Radi boljeg snalaženja u tekstu na kraju su pridodani imensko kazalo s biografskim bilješkama (151-170), popisi arhivske građe (171-179) i bibliografije (180-188). Taj znanstveni aparat koristan je hrvatskim čitateljima jer donosi iscrpne popise građe koja se čuva u mađarskim arhivima, kao i mađarske historiografije o temama ugarskog ranog novog vijeka. Na samom kraju nalazi se i urednička bilješka (189-190), u kojoj Vladimir Stojsavljević naglašava otvaranje istraživačkih pitanja nakon čitanja djela, pogotovo pitanje slobode žena ranonovovjekovne Europe, posebice u 17. stoljeću.

Povijest obitelj Zrinski kroz srednji i rani novi vijek intrigira povjesničare i hrvatske i mađarske historiografije. Nedostatak priče je činjenica da se često studije objavljuju na jednom od ta dva jezika, čime automatski čitalačka publika jedne historiografije bude uskraćena (na stranu časne iznimke koje čitaju oba jezika). Upravo zato prijevod djela mađarske historiografije na hrvatski jezik čini velik doprinos istraživanju te približavanju te dvije historiografije. Ujedno, Ágnes Várkonyi donosi opsežnu i cjelovitu biografiju kneginje Jelene Zrinski, koja se u najmanju ruku može nazvati internacionalnom. Problemu toga pak pristupa na interdisciplinarni način, čime otvara putove i daljnje razrade povijesti žena, ljubavi, rata, književnosti, senzibiliteta i biografije u istraživanju novovjekovne povijesti Ugarskog kraljevstva. Sa svojim izrazito korisnim znanstvenim aparatom može zasigurno poslužiti kao polazna točka za istraživanje navedenih problematika. U svakom slučaju, potrebno je čestitati autorici na izvanrednom i zanimljivom djelu o личности koja ponovno znanstveno povezuje hrvatske i mađarske zaljubljenike u povijest obitelji Zrinski.

Suzana Miljan

Dubravka Božić Bogović, *Katolička crkva u južnoj Baranji u 18. stoljeću. Iz zapisa kanonskih vizitacija*, Biblioteka Povijesna znanost, Beli Manastir 2009., 119 str.

Dubravka Božić Bogović autorica je knjige *Katolička crkva u južnoj Baranji u 18. stoljeću. Iz zapisa kanonskih vizitacija*. Djelo je objavljeno 2009. godine u Belom Manastiru te je nastavak autoričina znanstvenog interesa koji se očitovao u njezinoj doktorskoj radnji *Bosanska ili Đakovačka i Srijemska biskupija od Bečkog rata do Požarevačkog mira (1683.-1718.)*. Autorica se bavi proučavanjem vjerske, društvene, gospodarske i demografske slike istočne Slavonije, Srijema i Baranje u ranom novom vijeku.